

Чібек хур
(Романнаң үзиктер)

Романнаң төртінчи үзик

Ікі күннің аразында Н-скай армияның дивизиялары, полктары чолда, Смоленсктен Белый город пастыра Ржевсер килчеткен улуғ чолда, немецтерні удурлирға тимненгеннер.

Ікі аар күннің аразында Сайгафаровтың отделеңиезі идер нимені ит салған: мина тартчаң эмеңтер чир паарли, от аразында, чатхлааннар, окоптар, тирең хазылып, прай көк пүрліг ағаснаң сулған салғаннар.

Отделеңиедегі солдаттар амды, іле сыхпин, күн тооза окопта одырчалар. Оларны тигірче көп күүлес чөрген самолёттар даа көр таппинчалар.

— Ам ибде ползабыс, от сабарчыхпыс, — теен Иткин, хости одырған арғызы Паскирзер чалахай көріп. — Эх, чайғы тус аалда...

Анзы іди теенде, Паскирнің сағызы сах андох Кирбі тағның кистінзер учух килген: «Мына көк пүрге сулған салған ағастығ арығлар, арығ аразындағы кизек чазычактарда чылғылар чөрчелер; иргі аал, аалның пазында Паскирнің туразы, анда ічезі паза пабазы; тура кірлезіне сыхса, Кирбі тағ поэының омазынаң сартай турча. Тана, Клаша паза Арако — чарылбас өөрелер — аал аралы пазысчалар. Эк, Арако-парасхан. Чнос, арса, сағам пірее чирде, минөк чили, окопта, өл оймахта одырча полар»...

Күн чарии аның сырайына пүргеле түскен, харағы чалтанып, оң холын көміскезер көдірген, чолзар харахсынғанда, чолча хаңаалығ, чазағ кизілер көп иртчеткеннер. Паскир чағын иртчеткен кизідең сурыбысхан:

— Хайданзар? Немеңтер ырахтар ба?

— Смоленск пу хыринаң, ырах ниместер, — хыныхсыбин нандырған ол кизі, тохтабин даа.

Ол іди чаадаң тизіп килчеткен кизілерні көре, Паскирнің істіне соох ойлаан: полғанының на сырайында улуғ чобағ полған, сырайлары эән-хуу ла полғлаан, хайзы чалаас азах майыххлап парған алай, чазағ килгеніне азахтары ағырғлап, оларчасхлап ала килчеткеннер. «Хайдар парча олар, төреен чирлерін тасты; немец танктығ килче, олар — чазағ, че немецтер, тізең, оларның эчектеріне сала паспин килчелер, хачан оларның чирлерінең ыырчыны сығара сүргенче, хайди ирееленерлер пу парасханнар?»

Паскир, іди сағынып ала, чолдаң хыйа пасхан. Ана ол туста Сайгафаровтың отделеңиезі полчатхан чир ибде телефон сыыхти түскен.

— Алло! «Ылачын!», «Ылачын!» Мин — «Хара хус»...

— «Ылачын» истіпче! — тапсаан сержант Сайгафаров, телефон хаңазын холына алып. — «Ылачын» истіпче.

— Кемдір? — тирінең, сержант взвод командирі Цвет-ковтың үнін танаан.

— Мин — сержант Сайгафаров.

— Сержант арғыс, немец чағын, чаалазарға тимнен салыңар! Пурнада «хара хурттарны» поэыдыңар, аның соонаң — бутылкалар...

— Чарир, лейтенант!

Телефонын на салып, сержант тапсаан:

— Тимнен саларға, поэыңар орныларыңзар, немец чағын!...

Паскир, ойлап парып, пір харачах бутылкалар ағыл килген. Прайлары даа танк килер чолзар ла көрчеткеннер. Оларның полғанына ла танктар амох ағас аразынаң сығара сегірглир чили пілдірген. Че хайди даа ситкіп көрзелер, танк сағбазы чох полған. Самолёттар даа, тигірче пөзіктін иртіп, хайда-да ырах бомба тастапчатханнар.

— Че, нанчым, — теен, Паскирнің хыринзар пас киліп, Иткин, — пүүн синнең піске хатығ чаа пасталча. Че синнең піс, пір чирдең килген кизілер, піди чоохтас салааң, сынап пу чааласта мин өл халзам алай ба палығлатсам, чонымзар пічік ызарзың, сынап син хайди-піди

пол парзан, мин пазарбын, мына сағаа минің адресім.

Паскир, тапсабин даа, аның холындағы уул парған чачынахха пас салған пічиин алып алған, сах андох позының адресін пас пирген. Паскир адрес пасчатхан туста, Иткиннің улуғ көк харахтарына суғ тол парған. Ноо-да нима чоохтирға идіп, ирнілері тартылысхлап турған.

Сартыков, андар кизе көрбин, адрес пасхан чачынны ла туда пиріп, көрізін пазох танктар килер чолзар айландырған.

— Хазых пол, оол! — тапсап, Иткин позының орнынзар пасхан.

— Син дее, — тапсап халған Паскир, хылчаннабин даа.

Оларның іди чоохтасчатханнарын ис салып, сержант Сайгафаров ырахтынох тапсаан:

— Пір чирге чыылбаңар, чөрерін тохтадыңар!

Пазох ла окопта сымзырых полған. Олар иирге читіре чатханнар, че немецтернің сағбалары пілдірбеен... Ол хараа даа, иртенге читіре, пір дее кізі харах чаппаан, сержант позы, пірде пір солдаттың хырина киліп, сыныхтап турған.

Иртен, күн илееде көдірілген туста, чолда тозын чайыл сыххан. Аны көргенде, хараа уйғу даа чох чатхан солдаттарның чүректері улам хайнабысхан. Полған на кізі мылтыхты андар алдыра улаан. Сержант Сайгафаров, сах андох окоптох турған ноған көк сырлығ телефон харачағын азып, кнопказын пазыбысхан, хайдағ-да кізее дее истілбес сыыхтаас, сөб тартылып, чир алтынзар кірген чіли, пүрүңкү истіле, хайдар-да парчатхан.

— Алло, «Хара хус»?

— «Хара хус» исче, — үн истілген сержанттың хулааның хыринда.

— Мин — «Блачын»... Цветков лейтенантты...

— Исчем.

— Командир арғыс, алныбыста ыырчы.

— Көрчебіс мотоциклисттер, атпаңар, атпаңар, иртсіннер! Позиңар көрінмеңер! — чахаан взвод командирі.

Ўр дее полбаанда, алты ба, читі бе мотоцикл толғас ибіре іле сыхчатханнар.

Немецтер, іди килгеннең, окоптар иткен төңзер сыхчатханнар, пола-пола Сайгафаровтың отделениезі турған окоптар хыринча парғаннар. Олар, чаадағы даа чіли нимес, ааллап ла чөрчеткен чіли, улуғ сууласнаң, хатхырызып ала, табырах чүгүрткелеп парчалар. Төңні асханда, уламох табырах чөріп, немецтер пістің окоптардаң ырах нимес аалзар кіргеннер. Анда, ээн тураларны ла көріп, хутух хыринда тохтааннар. Мотоцикллерін изерте турғысхлап салып, каскаларын, кискен кип-азахтарын суурғлааннар, хутухтаң суғ алып, соох суғнаң чуунғлап сыхханнар. Ол туста пір немец (командир полған полар чи), мотоциклнің люльказын азып, рация сығара тартхан, сумкадаң карта сығарып, көрглеен, түрче көрглеп алып, рацияның хаңазын алып, ноо-да нима чоохтапчатхан. Аның чоохтасчатхан хылиинаң даа пілдістіг полған: ол андағ-да аалдабыс, ағаа читіре орыстар урунмадылар, чол арығ теен осхас полған. Пасхалары, мылтыхтарын салғлап салып, суғнаң маалас турғаннарында, пістіңнер оларны ибіре турыбысханнар. Чир алтынаң сыххан чіли, көрінмин ибіре турып, пістің командир тапсаан:

— Хол көдіріңер!

Ибіре, сиден чіли, турыбысхан солдаттарны көре, немецтер, пулемёттарына даа, автоматтарына даа чапсынмин, холларын көдірглебіскеннер. Пайаағы рациянаң чоохтанчатхан офицер ле, рацияны хаап алып, хыйа чүгүрерге иткен, сах андох пістіңнер аны азаанаң атыбыс ханнар. Немец түндере түс парған, сах андох, чатхан орнынаң тура хонып, аахтаан:

— Русь гут, русь гут!

Ікі холын чоғар тутхан. Пасхаларының хайзы көгенек тее чох полғлааннар. Холларын чоғар тудып, ноо-да нима постарының тілінең тапсасханнар. Оларның хайзы полза сөстерінең пілдістіг полған: «Пулар хайдаң килділер, чир алтынаң сыхтылар ба, мында чағын армия чох полған хайза»...

Сайгафаровтың отделеиезі хадарчатхан чолда хазыр нызыраах истілген. Ёр дее полбаанда, танктарның соонаң соона табырах килчеткеннері көрінген. Сала чағдирларынаң, көрзелер, танктағы немецтер ідөк пойли хылына килчелер: хайзылары, танктың люктарын асхлап алып, танк істінзер азахтарын кире одырғлап алтырлар. Хайзы танктың тастына сыххлап алтырлар. Алнындағы танк чағдирынаоң, радио хайдағ-да фокстрот ойнап килчеткені истілген.

Ол танктар іди килчеткен туста, ооллар прай чылыс чөрчең миналарын, көп ниместең тартып, чол хазынзар чағдатханнар. Анчаға бутылка тастачаң кізілер чол хазындағоң окоптарзар чағдағлап алғаннар.

Паскир иң не ырах окопта полған, хыринча пис пе, алты ба танк ирткен туста, ағаа команда пиргеннер:

— «Хара хуртың» позыт!

Паскир сах андох позы чылдырчаң минаны ортызындағы танктың алтына кире тартхан. Хазыр нызыраах күүли түскен, ол танктың пір гусениказы, чазылып, чолда субалдыра чадыбысхан. Танк пір ле чирде айлахтанып турыбысхан.

Алнындағы танктарға андағоң чобағ түскен полар, оларның араларында ідөк миналар чара чачырапчатханнар: танк өртечең бутылкалар, танкка тееп, хазыр чалын көдіргеннер.

Паскир пазох пір танктың алтына мина тартхан, анзы ідөк, паза чол пар полбин, пулемёттаң паза пушкадаң хайдар ла полза ат сыххан. Аны ла көре, Паскир, чағын иде чызын парып, аның үстүне ікі бутылка тастаан. Танк сах андох, ағас чили, чалбыранып, көйбіскен. Танк істіндегі немецтер, сыға хонып, көйчеткен танкты тасты, Паскир полған окопсар ойлазып одырғаннарында, ол оларның пірсін түзіре атыбысхан, паза пірсін арғыстары андарғаннар...

Сайгафаровтың отделеиезінде, көйчеткен танктаң сығара сегірген немецтерні тутчатханда, оларның пірсі Паскирнің нанчызы солдат Иткинни атыбыстыр, сержант Сайгафаровха осколок тееп партыр, ол палығлығ полған. Рота командирі Носков палығлаттырыбох салтыр.

Амды прай тоғысты взвод командирі лей тенант Цветков позы устап парчатхан.

— Син молодец, Сартыков! — махтаан лейтенант, Паскирнің иңнінең сапхли. — Тігі көйчеткен танктар синің тоғызың... Алғыстапчам сині! Сержант Сайгафаров айланғанча, син отделеие командирі поларзың, көр, пүүн улам сиргек полыңар! Немецтерні хараа чааласпинчалар тидірлер, че, андағ даа полза, узирға чарабас.

...

Кизек хазыңнар аразында чаада үреп халған арғыстарын чыыпчалар.

Солдаттар, кічіг командирлер, офицерлер ибіре турғаннар. Оларның үстүлерінде полктың знамязы пазын тоңха түзір салған, таңа даа чалбырабин, мөнек турған. Ибіре турған чонның алнында пайаа ла оларнаң хада полған иң чахсы арғыстары паза нанчылары, харахтарын саңайға чаап салып, тыннарын, чуртастарын төреен Чир-суғлары үчүн пир салған чатханнар. Оларның полғаны ла, чүрее нинче сабылғанча, тамырлары ханы турғанча, сын кирек үчүн күрескен...

...

Пастап полған на сөөкті ипти, хости-хости чатырғанда, полктың комиссары Горбунов, чон алнына турып, чоохтаан:

— Арғыстар! Чаа өлім чох пола чоғыл... че пүүн ыырчының уғы пістің арабыстан иң чахсы кізілерні апарды. Оларның омалары хачан даа чүреебісте, сағызыбыста халар. Оларның чиит чуртастары үчүн ыырчаа уламоң хазыр полыңар! Пістің кирек — оң кирек, чиіс пісти полар!

Комиссарның соонаң политрук Чашкин, полк командирі майор Захаров чоохтанғаннар.

— Пүүнги тоғазығ — ыырчынаң иң пастағы тоғазығ, — теен полк командирі майор Захаров, — че мин көрдім, хайди чаалас пілче пістің ооллар. Пу ам үдесчеткен арғыстарыбыс тыннарын тик пирбееннер, көрчезер, нинче танк унал халды пістің холыбыстан. Че піске чаа

ам на пасталча, мыннаң даа андар ыырчы кірер, ізенчем, үреен арғыстарыбыс үчүн ӧс аларбыс...

Сах андох пір табысха мылтыхтар тычыраза түскеннер, пазох, пазох тычырапча...

Андартын айланғанда, Паскир нанчызының чахиин толдырған. Иткиннің ибінзер, чоңына тың чобағлығ, хомзыныстығ пічік пасхан. «Сіернің апсағыңар, — пасча ол аның ипчізіне, — сіернің пабаңар, — пасча ол аның палаларына, — сіернің палаңар, — пасча ол аның іче-пабазына, — паза ибіне хақан даа айланмас... Михаил Иванович Иткин чарых чуртазын, тынын пістің чон үчүн, аарлығ Чир-суубыс үчүн пир салды. Ол үреен чаада, 14 июльда 1941 чылда, Смоленской областьта, Батуринской районда. Арғызы П. Сартыков».

Сурығлар паза идер тоғыстар

1. Чаада аймах-пасха нациялығ чон, Илбек чиңісті чағдадып, араласханын киречіленер.
2. Сайгафаров устапчатхан отделениенің чаачыларының омаларын чарыт пиріңер.
3. Паскирнің паза пасха даа чаачыларның чир-сууна хынызын чарыдыңар.
4. Автор Паскир-чаачының омазын хайди көзіткен? Ноға ағаа отделениенің устирға үлүс түскен полар?
5. «Чаа ӧлім чох пола чоғыл... че пүүн ыырчының уғы пістің арабыстаң иң чахсы кізілерні апарды». Авторның сағызы хоостыра чоох пүдіріңер.